

DZIENNIKI EMILII Z BENIOWSKICH WRÓBLEWSKIEJ Z LAT 1850–1886 JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ JĘZYKOWO-KULTUROWYCH¹

SŁOWA KLUCZOWE: diarystyka, herstoria, XIX w., Litwa, edycja cyfrowa źródeł, polszczyzna północnokresowa.

ADNOTACJA

Artykuł ukazuje różne perspektywy badawcze, jakie otwiera przed lingwistami i historykami kultury bogata spuścizna diarystyczna Emilii Wróblewskiej, przechowywana w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. Piśmiennictwo stosunkowo mało znanej autorki z XIX-wiecznej Litwy zasługuje na wieloaspektową refleksję humanistyczną i wprowadzenie do szerokiego obiegu naukowego. Taki jest cel realizowanego aktualnie projektu dokumentacyjno-badawczego: zaprezentowanie w formie edycji cyfrowej manuskryptów Wróblewskiej z opracowaniem krytycznym i ukazanie aspektów ideowych, językowych i literackich intymistyki kobiecej tworzonej w sytuacji zaborów.

¹ Artykuł powstał w ramach projektu *Egodokumenty Emilii Wróblewskiej z lat 1850–1886 – świadectwo życia i postaw ideowych Polki z kręgu inteligencji wileńskiej. Edycja cyfrowa 7 dzienników z opracowaniem krytycznym i e-monografia*, finansowanego w latach 2023–2028 w ramach programu pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu NPRH/F/SP/507578/2021/11, moduł „Fundamenty”. Partnerem projektu jest Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie i Centrum Kompetencji Cyfrowych Uniwersytetu Warszawskiego. Niniejszy tekst ma charakter rekonesansu, opiera się na wstępnej ekscerpcji źródeł, a zatem przedstawione refleksje i obserwacje nie pretendują do opracowania kompletnego, zawierającego rozbudowane wnioski. Pełną analizę językową i stylistyczną piśmiennictwa Wróblewskiej przyniesie dopiero wieńcząca projekt e-monografia współautorska.

ABSTRACT

The article shows various research perspectives opening up for linguists and historians of culture due to analysis of the rich diaristic legacy of Emilia Wróblewska, stored in the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius. The writings of a relatively little-known author from the 19th-century Lithuania deserve multifaceted humanistic reflection and wider introduction to the wider scientific community. Thus, the aim of the current documentation and research project is presenting Wróblewska's manuscripts in the form of a digital edition with a critical study, and showing the ideological, linguistic and literary aspects of women's intimist literature written at the time of Partitions and domination of the Russian Empire.

Intymistyka kobieca XIX w. budzi coraz większe zainteresowanie, ale i polaryzację poglądów na ten gatunek piśmiennictwa. Niektórzy badacze traktują tego typu twórczość jako marginalne źródło historyczne i wątpliwą pod względem artystycznym epigońską literaturę, inni, wręcz przeciwnie, dostrzegają w egodokumentach kobiet szczere świadectwo życia i aktywności autorek, a zarazem dokument wydarzeń ukazywanych przez pryzmat uczuć i ekspresji piszących (Griškaitė 2012: 296). Kobiace piśmiennictwo biograficzne z XIX-wiecznej Litwy to cenne, aczkolwiek za mało wykorzystywane źródła do badania języka, poglądów i aspiracji działaczek z kręgu inteligencji, ich pracy organicznej na rzecz zachowania fundamentalnych wartości (służba Ojczyźnie i społeczeństwu, wiara w Boga, rodzina, edukacja kobiet, patriotyczne i obywatelskie wychowanie dzieci) oraz budowania strategii przetrwania w sytuacji klęski powstań narodowowyzwoleńczych. Postawy kobiet i ich dylematy związane z angażowaniem się w działalność publiczną na przełomie XIX i XX wieku to sfera coraz wyraźniej obecna we współczesnej historiografii polskiej, jak i litewskiej (por. przykładowo: Kałwa 1997, 2014; Bairašauskaitė 2011; Żarnowska 2014 czy opracowania z serii *Kobieta i ...* pod redakcją Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca).

W tym krótkim szkicu zamierzam zasygnalizować jedynie, jak interesujące perspektywy badawcze otwiera przed humanistami bogata spuścizna diarystyczna Emilii z Beniowskich Wróblewskiej i dla czego warto udostępnić te manuskrypty badaczom w formie nowoczesnej edycji cyfrowej jako świadectwo życia, języka i aksjofery kobiety z kręgu inteligencji wileńskiej w dobie popowstaniowej – kobiety realizującej się w różnych obszarach: literatki amatorki, oddanej matki, nauczycielki, ale i osoby niezbyt szczęśliwej w małżeństwie, rozdartej wewnętrznie między ideałami konserwa-

tywnego społeczeństwa (zob. Medišauskienė 2001) a potrzebą przekraczania granic ról społecznych i poszukiwania dróg osobistego rozwoju intelektualnego. Aspiracje edukacyjne i samokształceniowe kobiet na Litwie od końca XVIII w. do początku w. XX przedstawiła szerzej Olga Mastianica w książce pod znamienym tytułem *Pravėrus namų duris (Po uchyleniu drzwi domu)*, ukazując stopniowe ewoluowanie ich ról społecznych, od opiekunki domu i co najwyżej pomocnicy mężczyzny, ku aktywności intelektualnej i zawodowej (Mastianica 2012). Emilia Wróblewska nie należy do postaci, które są opisywane w podręcznikach historii czy literatury polskiej, jak i litewskiej, ale też nie jest to osoba przez badaczy zupełnie niedostrzegana. Jest wspominana w publikacjach na temat dawnej Biblioteki Wróblewskich w Wilnie (np. Białokozowicz 2002: 207–208), jej imię figurowało obok imienia męża w nazwie tej instytucji (Biblioteka im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, obecnie Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich). Wzmiankowali o niej też biografisci jej męża, zesłańca, lekarza-homeopaty i społecznika, Eustachego Wróblewskiego (1826–1891), a zwłaszcza badacze życia, działalności i postaw ideowych jej synów, Tadeusza Stanisława Wróblewskiego (1858–1925), słynnego wileńskiego adwokata, bibliofila, działacza społecznego, zesłańca i Augustyna Aniceta Wróblewskiego (1866–po 1913), naukowca, biochemika, socjalisty, teoretyka i propagatora anarchizmu. O obecności diarystyki Wróblewskiej w wileńskich zbiorach archiwalnych informowała w 1999 r. również historyczka Tamara Bairašauskaitė, ale przedstawiła te źródła fragmentarycznie (Bairašauskaitė 1999: 36–37). Cenny walor informacyjny dla zainteresowanych XIX-wieczną diarystyką kobietą mają dane archiwalne na temat dzienników Wróblewskiej wraz z syntetycznym streszczeniem ich zawartości, umieszczone w bazie elektronicznej *Archiwum Kobiet*², opracowanej w Instytucie Badań Literackich w Warszawie.

Szerzej do dyskursu historycznego wprowadziła postać Wróblewskiej badaczka litewska Reda Griškaitė (2012, 2017), która przedstawiła szczegółowo interesujące wątki biograficzne i twórczość diarystki jako wartościowe źródło do badań literackich i historycznych. Zaprezentowała też wybrane wpisy autorki z różnych lat, jednak żaden z 7 tomów spuścizny diarystycznej Wróblewskiej (liczącej około 1200 stron) nie doczekał się dotychczas krytycznej edycji.

² <http://archiwumkobiet.pl/autor/wroblewska-emilia> [dostęp 2024 02 13].

Egodokumenty diarystki, ur. w 1830 r. w mieście Kobryń w guberni grodzieńskiej, córki Augustyny Kryńskiej (1809–1869) i majora Bartłomieja Beniowskiego (1800–1867), uczestnika powstania listopadowego i emigranta (Lewak 1935: 429) nadal wymagają gruntownego zbadania pod względem językowo-kulturowym i przedstawienia na tle piśmiennictwa kobiecego w powiązaniu z kontekstem biograficznym, rodzinnym, środowiskowym. Wychowana w tradycjach patriotyzmu romantycznego, ojca, polistopadowego emigranta i działacza na obczyźnie (Harris 2019), poznała dopiero po ponad 20 latach w Londynie. Podziwiała go za odwagę, genialną pamięć i prace naukowe, a w dzienniku o ojcu wygnańcu napisała: „bo wszystko mógł znaleźć na obcej ziemi, / lecz tego próżnoby szukał – pomoc, radę, sławę / dadzą mu wszyscy, lecz serce, czyż znaleźć tak łatwo / i jeszcze wśród Anglików” (DBW1, Wilno, 16 września 1851, k. 38r)³.

W nurt działalności niepodległościowej włączała się też siostra matki Emilii Leokadia z Kryńskich Andrzejkowiczowa (1810–1882), która prowadziła pensję żeńską w Wilnie, zamkniętą po powstaniu styczniowym w 1864 r. Dzięki szczegółowym penetracjom archiwalnym wspomnianej R. Griškaitė (2017: 102–103) wiadomo już, że Emilia Wróblewska była, jak na tamte czasy, kobietą wykształconą. Edukację zdobywała w domu, potem na najlepszych wileńskich pensjach dla dziewcząt i w Instytucie Szlacheckim w Wilnie. Miała predyspozycje do nauki języków, znała język francuski, niemiecki, rosyjski, angielski. Chętnie też podejmowała się tłumaczeń książek, które sprowadzała z zagranicy. Przetłumaczyła z angielskiego na język polski pracę naukową jej ojca *A Handbook of Phrenotypics for Teacher and Student* (Londyn 1842)⁴, z francuskiego zaś zbiór medytacji religijnych pt. *Les Paillettes d'Or* (Okru-

³ W podawanych cytatach z dzienników Wróblewskiej zachowuję cechy językowe oryginałów. Nie dostosowuję do dzisiejszych zasad ortograficznych zapisów diarystki, które mogą odzwierciedlać cechy wymowy regionalnej i uzusu kresowego oraz dokumentować procesy ortograficzno-fonetyczne toczące się jeszcze w polszczyźnie ogólnej XIX w. Nie usuwam z tekstu przekreśleń dokonanych przez samą piszącą. Uwspółcześniam jedynie interpunkcję i wprowadzam znaki przestankowe niezbędne ze względów składniowo-logicznych. Jako manieryzm graficzny traktuję umieszczanie przez autorkę dywizów lub dłuższych pauz w indeksie dolnym. Czasami pełnią one funkcję kropki, średnika, wielokropka, mogą też zapowiadać wtrącenie. Nie wykluczam też, że w ten sposób pisząca sygnalizowała swoje silne stany emocjonalne (rodzaj interpunkcji emotywnej).

⁴ 60-kartkowy rękopis tego tłumaczenia ze wstępem Wróblewskiej, sporządzonym 16 listopada 1886 r., zachował się w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (dalej skrót: BW LAN), sygn. F9–242. Książkę ojca przywiozła z Londynu najprawdopodobniej po 1855 r., egzemplarz dzieła Beniowskiego jest przechowywany w BW LAN, sygn. 41915.

chy złote. *Wiązanka malutkich rad dla uświęcenia i uszczęśliwienia życia*⁵). W 1851 r. rozpoczęła pracę nauczycielki nauczania początkowego na pensji prowadzonej w Wilnie przez wspomnianą ciotkę Andrzejkowiczową i matkę Emilię, Augustynę z Kryńskich Beniowską. Uzyskała też pozwolenie na udzielanie prywatnych lekcji francuskiego. Dzienniki dokumentują zamiłowanie Wróblewskiej do pracy u podstaw, którą rozumiała jako wychowywanie dzieci (doskonalenie moralnej siły charakteru) i ich edukowanie, pokazują także jej predyspozycje do uprawiania nauki, wreszcie dążenie do samodoskonalenia się przez dobór zróżnicowanych lektur w celu pogłębiania wiedzy z różnych dziedzin i rozwijania sfery duchowości.

Wątkiem, który wymaga gruntownego zbadania jest podana przez R. Griškaitę (2017: 90) za biografami rodziny Wróblewskich i badaczami oświaty na Litwie w XIX w. (por. Romanowski 2003: 285) informacja o prowadzeniu przez Emilię przez 40 lat tajnej pensji dla dziewcząt w Wilnie, w której edukację początkową pobierały uczennice z najznakomitszych miejscowych rodzin. Sugeruje to inskrypcja „40 lat dzieci uczyła” umieszczona na nagrobku Wróblewskiej na cmentarzu na Starej Rossie. W samych dziennikach nie znajdujemy na ten temat informacji, być może był to ze strony autorki rodzaj autocenzury, by nie zdradzać szczegółów, które mogłyby zagrażać bezpieczeństwu uczennic i ich rodzin, gdyby trafiły w nieodpowiednie ręce. W jednym tylko wpisie, dokonany prawdopodobnie w 1884 r., w *Notatach różnych* zatytułowanych *Moje myśli* (bardzo trudnych do odczytania), podzieliła się taką refleksją: „Jestem nauczycielką od 15 r. życia, a / teraz mam już lat 54. [nieczytelne], więc od lat zajmuję się pracą tak ciężką dla innych, a dla mnie tak miłą, kocham wiek dziecin[n]y, młodociany” (NRW2, k. 17v), Z prostego wyliczenia wynika zatem, że niemal 40 lat Wróblewska zajmowała się nauczaniem u podstaw.

⁵ BW LAN, sygn. F9–928, 929. W jednym zeszycie są tłumaczenia dwóch zbiorów medytacji, oznaczone odrębnymi sygnaturami, łącznie 155 kart. W katalogu rękopisów BW LAN podane są lata 1871–1873, w samym źródle zbiór pierwszy jest datowany na lata 1868–1870, drugi zaś na 1871–1873. W informacji katalogowej jest też wzmianka o publikacji rękopisu pt. *Złote okrucy* (1877) w drukarni Józefa Zawadzkiego. W wydaniu brakuje jednak informacji o tym, kto dokonał przekładu. Na stronie tytułowej widnieje tylko podtytuł *Zbiorek pierwszy*, a w samej książce zawarte są oba zbiorki, o czym można się przekonać, korzystając ze zdigitalizowanego egzemplarza *Złotych okruców*, pochodzącego z Biblioteki Parafialnej w Liszkach, zob. <https://polona.pl/item-view/056e4994-7432-4324-bd9d-3e2465385e0c?page=4> [dostęp 2023 12 01]. Z porównania rękopisu tłumaczenia z tekstem wydanym niezbiecie wynika, że jest to przekład Wróblewskiej. Zagadkowy pozostaje jednak fakt, dlaczego nazwiska autorki tłumaczenia w publikacji nie ujawniono.

Diarystka realizowała się nie tylko w roli pisarki-amatorki i tłumaczki, ale też, o czym świadczą dobitnie jej dzienniki, była matką bardzo mocno uczuciowo związaną z dziećmi, zaangażowaną w ich formację intelektualną. W *Notach pedagogicznych* spisanych w 1867 podczas pobytu w Londynie, wyjawiała, że czas, który spędza w oddaleniu od rodziny, powinna jak najlepiej wykorzystać na naukę frenotypiki⁶, czytanie dzieł historycznych, opanowanie języka angielskiego i „pracować <...> nad wszystkim, co tylko zobaczę, że może być pożyteczne dla moich dzieci” (NPW, k. 1v).

Z siedmiorga dzieci Wróblewskich, tylko dwóch synów osiągnęło dorosłość, Wróblewska przeżyła stratę trzech synów (Władysława, Zygmunta i Kazimierza) i dwóch córek (Stanisławy i Marii). Córką Maria, dla której prowadziła dziennik, zmarła w wieku niespełna 18 lat. Diarystka zmarła w wieku 56 lat, wpisy w dziennikach prowadziła niemal przez 30 lat życia z dłuższą przerwą przypadającą na lata 1873–1877 i 1879–1883. Należała do kobiet, które – jak to celnie określiła R. Griškaitė – „nie mogły nie pisać” (Griškaitė 2017: 109).

Spuścizna rękopiśmienna Emilii Wróblewskiej stanowi cenne źródło do różnie ukierunkowanych badań lingwistycznych. Polszczyzna jest wartością konstytutywną w aksjoserferze patriotycznej rodziny szlacheckiej, jednak żaden z dotychczasowych badaczy manuskryptów diarystki nie koncentrował się na walorach językowych, grafii jej zapisów, różnorodności stylistycznej i gatunkowej piśmiennictwa Wróblewskiej, a przecież jej egodokumenty (nie tylko dzienniki, ale i listy, tłumaczenia, streszczenia lektur⁷) to cenne

⁶ *Frenotypiką* (z ang. *phrenotypics*) nazwał Bartłomiej Beniowski skonstruowaną przez siebie maszynę, służącą do doskonalenia pojemności pamięci i przyswajania ogromu danych, więcej na ten temat zob.: Griškaitė 2017: 98. Sama diarystka określała wynalazek ojca mianem „obrazów pamięci”, „cudów pamięci”, a w przedmowie do tłumaczenia z angielskiego dzieła Beniowskiego napisała: „Umysł / jego wynalazczy szukał maszyny motora <...>, która by z prędkością sto raz / większą o[d]tłaczała w pamięci jego ten ogrom / wiadomości, które chciał przekazać swej / pamięci – a któraby obok swej prędkości miała / taką siłę, iż by dotłoczywszy je raz na mózgu / tak je tam głęboko wryła, iż by z nim jedno- / czyły jedną nierozzerwalną całość. Myślał, szukał / badał wszystkie systematy starej jak świat / Mnemoniki (nauki pamięci) i nakoniec przez / różne kombinacje ułożył utworzył własnym swoim pomy-/ słem tę maszynę motora; ułożył jej kołka i wały” (BW LAN, sygn. F9–242, k. 2r–2v).

⁷ Streszczenia przeczytanych książek i gromadzenie notatek z różnych dziedzin wiedzy (ekonomii, historii starożytnej, historii i kultury Wilna, geografii) Wróblewska rozpoczęła 15 listopada 1871 roku (NRW1, k. 1r). Dokumentują one rozległość jej zainteresowań. Na początku rękopisu *Treść moich czytań* wyjaśniła cel swojej pracy: „Piszę to z myślą o mojej córce, chcąc ją / zachęcić, by sama też, gdy podrośnie, każde / przeczytane dzieło streści-

świadcstwo XIX-wiecznej polszczyzny, używanej w odmianie pisanej przez aktywne intelektualnie przedstawicielki inteligencji wileńskiej.

Diarystka miała szerokie kompetencje językowe, jej twórczość cechuje kultura słowa i bogactwo leksykalne, a zarazem w zapisach Wróblewskiej ujawniają się różnego typu wahania, które mogą świadczyć o wariancji ówczesnej grafii i istnieniu swoistego grafolektu, wykorzystywanego w rękopisach, jak i o odzwierciedlaniu się w piśmie cech wymowy inteligencji wileńskiej XIX w. Zauważalny już przy wstępnej lekturze fragmentów dzienników koloryt kresowy polszczyzny diarystki wymaga dokładnej analizy, jakościowej i ilościowej, i skonfrontowania z językiem tekstów innych XIX-wiecznych autorów z Litwy piszących po polsku, jak i tendencjami polszczyzny ogólnej XIX w. Jedynie komparatystyczne podejście pozwoli ustalić obecność zjawisk regionalnych w piśmiennictwie Wróblewskiej i cech osobniczych jej stylu.

Nawet pobieżny rekonesans wpisów diarystki z różnych lat wskazuje, że pisząca wykazuje wahania w zakresie użycia spółgłosek trzech szeregów: syczącego (Z), ciszącego (Ž) i szumiącego (Ž), co przejawia się na płaszczyźnie graficznej zakłóceniami w stosowaniu diakrytyki (kropek, kresek). Stan ortografii XIX-wiecznych rękopisów w zakresie używania znaków diakrytycznych Irena Bajerowa (1986: 33) określiła jako jeszcze nieustabilizowany, często niedbały. Wróblewska też stosunkowo często pomija diakrytykę albo też oddaje ją w sposób niejednolity, niekonsekwentny, traktując dość swobodnie użycie kresek i kropek (egzemplifikacja w dalszej części artykułu). Dlatego niezbędna jest ostrożność przy rekonstrukcji na podstawie nieustabilizowanej grafii relacji zachodzącej między jednostką graficzną (grafemem) a jej realizacją dźwiękową. Założeniem edycji cyfrowej jest jak najbardziej w stosunku do oryginału rozpisanie dzienników diarystki z oddaniem ich wariantywności graficznej, a następnie przeprowadzenie badań porównawczych pozwalających ocenić odzwierciedlanie się w piśmie cech wymowy. Na podstawie rozpisanych dotychczas stu stron manuskryptów już można zasygnalizować występowanie w diarystyce Wróblewskiej dwóch przeciwstawnych tendencji, mających najprawdopodobniej podłoże artykulacyjne: pomijanie kreskowania spółgłosek palatalnych w wygłosie (typ *pa-mięć, odbyć, dzis, tydzien, bądź, wyraz* ‘wyrząd’ i oznaczanie w tej samej pozycji miękkości spółgłoski *c* (typ *pomoć*). Obecność procesów wtórnej pa-

ła sobie, bo wtedy do- / piero prawdziwą jej przyniesie korzyść. / Zapożno zaczęłam, ale do dobrego kroku / nigdy zapożno być nie może” (NRW1, k. 1r).

latalizacji i dyspalatalizacji spółgłosek w różnych pozycjach w polszczyźnie typu północnokresowego nie jest, oczywiście, czymś zaskakującym, mamy bowiem wiele poświadczeń tych zjawisk z różnych faz rozwojowych i odmian funkcjonalnych języka polskiego z Litwy (Kurzowa 1993: 237, 239–240).

Interesujący badawczo jest fakt, iż osoba z kręgu inteligencji, czytana, obcuja z różnymi tekstami, znająca języki i edukująca innych, posługująca się wysokim wariantem polszczyzny⁸, ulega mimo swoich kompetencji językowych, wpływom uzusu regionalnego. Należy w tym kontekście przywołać spostrzeżenie Zofii Kurzowej, która uznała zakłócenia w dystrybucji spółgłosek trzech szeregów za „najbardziej rzucającą się w oczy cechę konsonantyzmu filomatów”, a cały zakres użyc spółgłosek trzech szeregów za „jedyny obszar, na którym nie umieli sobie filomaci poradzić w zakresie fonetyki” (Kurzowa 1972: 47, 67; Bajerowa 1986: 125). Okazuje się, że ten obszar, sytuujący się na pograniczu grafii i wymowy, też sprawiał trudności Wróblewskiej, choć radziła sobie z nim zdecydowanie lepiej niż filomaci. Jednak modernizowanie pisowni manuskryptów diarystki do stanu dzisiejszego, usuwanie wariantowości, która charakteryzowała również ortografię i system morfonologiczny polskiego języka ogólnego XIX w. (Bajerowa 1986: 123–124), odebrałoby tym źródłom walor autentycznego świadectwa XIX-wiecznej polszczyzny używanej w egodokumentach kobiecych z Litwy. Warto dodać, że krótkie cytaty z rękopisów Wróblewskiej podawane w bazie *Archiwum Kobiet* są uwspółcześnione, a zatem nie mają wartości dokumentacyjnej dla historyka języka i badacza polszczyzny regionalnej. Jedynie R. Griškaitė starała się zachowywać w cytowanych fragmentach dzienników pisownię i segmentację oryginału, jednak rozważań na temat wahań diakrytyki, obecności form osobliwych i uwaunkowań regionalnych polszczyzny diarystki nie podejmowała. Nie czynię bynajmniej z tego faktu zarzutu, bo badaczkę zajmowała analiza treści dokumentów (i przeprowadzała ją perfekcyjnie), a nie kwestie z zakresu grafemiki, fonetyki czy morfonologii. Nasze

⁸ Tym terminem określam za Anną Zielińską (2002: 12) wariant polszczyzny używanej na Litwie przez inteligencję pochodzenia ziemiańsko-szlacheckiego. Określenie to, motywowane socjolingwistycznie, wydaje się adekwatne do dobrej znajomości języka polskiego Wróblewskiej jako przedstawicielki warstwy ziemiańsko-szlacheckiej, która zasiłała szeregi inteligencji wileńskiej. Trudno na wstępnym etapie badań wyrokować, jaki twórca mógł być dla piszącej inspiracją i wzorcem literackim do naśladowania, ale warto w przyszłości skonfrontować polszczyznę diarystki z językiem jej współczesnych popularnych autorów, np. Syrokomli (por. Trypućko 1955–1957; Karaś 2022), który przyjaźnił się z Eustachym Wróblewskim, mężem Emilii.

odczytania zresztą, co mogę stwierdzić na podstawie opublikowanych przez R. Griškaitė (2012) cytatów z wybranych manuskryptów, są zasadniczo zbieżne, choć zdarzają się pewne różnice, przykładowo *rażnych* (Griškaitė 2012: 241) intepretowałabym jako *rożnych* ‘różnych’ (DWB1, k. 38r), bo grafem z z nieprecyzyjnie zaznaczoną diakrytyką oddaje w manuskryptach Wróblewskiej zarówno fonem [ž], jak i [ž], ale w tym przypadku we właściwym zrozumieniu tej formy pomaga kontekst, bo mowa o ludziach *rożnych wiekiem i narodem i stanem*⁹; z kolei odczytanie *do późna* (Griškaitė 2012: 275) po zestawieniu z rękopisem to bez wąpliwości *do późna* (DBW1, k. 7r); wreszcie nieprecyzyjny zapis *chrescjanki* (Griškaitė 2012: 264), gdy w rękopisie występuje forma *chrzescjanki* (DMW, k. 2r) z allografem *rz* realizującym fonem [ž]. Z powodu zauważanych różnic w odczytywaniu pisma diarystki najlepszym rozwiązaniem, zarówno z punktu widzenia warsztatu badawczego językoznawcy, jak i historyka, jest przygotowanie edycji cyfrowej dzienników w wolnym dostępie, prezentującej dwa widoki manuskryptu: transkrypcji oryginału uzupełnionej siecią interaktywnych komentarzy i wizualnej reprezentacji tekstu oryginalnego.

Można będzie wtedy zgłaszać konieczność korygowania zaproponowanych odczytań w zależności od wykorzystanej ramy odniesienia i wypowiadać się na temat niektórych problematycznych zapisów Wróblewskiej, zmieniających się w miarę upływu lat. Najbardziej zróżnicowana graficznie, o czym już wzmiankowano wyżej, jest realizacja w piśmie fonemu [ž], oznaczanego w sposób staranny jako *ž* i *rz*, a mniej starannie czy wręcz manierycznie jako *z* z kreską różnej długości umieszczaną nad literą bądź w znacznym oddaleniu od niej. Ten ostatni typ zapisu oddaję w podawanych niżej przykładach schematycznie jako <ž>, żeby odróżnić go od znaku *ž*, symbolizującego dźwięk [ž], jak np. w wyrazie *ježli*, odzwierciedlającym upodobnienie pod względem dźwięczności (*ješli* > *ježli*). Pełniejszej intepretacji i poszukiwania paralel w pismach innych XIX-wiecznych autorów z Litwy wymagają zapisy diarystki, w których pojawia się spółgłoska *z* zamiast spodziewanego *ž* lub *ž* i odwrotnie. Ustalenie frekwencji tych zjawisk w całym materiale i rozpatrzenie szczegółowych uwarunkowań jest kluczowe, bo pozwoli rozpoznać, czy mamy do czynienia z faktycznymi

⁹ Emilia Kolinko, tłumaczka i redaktorka edycji polskiej tekstu Griškaitė, wprowadziła wspólny zapis *rożnych*, usuwając zarazem refleks regionalnej fonetyki w postaci wymiany *ó* > *o* (Griškaitė 2017: 100). Inne cytaty z manuskryptów Wróblewskiej także znormalizowała według obecnych zasad ortograficznych.

fonetyzmami (tj. refleksami kresowej wymowy), czy błędami w zakresie stosowania diakrytyki, wynikającymi ze słabości normy, jak i niedopatrzeń autorki, piszącej nierzadko w silnych emocjach. Poniższe fragmenty tekstów z różnych rękopisów Wróblewskiej dokumentują sygnalizowaną wyżej wariantywność w oznaczaniu bądź pomijaniu znaków diakrytycznych:

Ach, jak wielka / to jest prawda, <ż>e jarzmo Pana jest słodkie a ciężar Jego / lekki. Anielska Panna Kazimiera nie mało się przy- / ło<ż>yła do rozświetlenia przedemną drogi życia, do wzbu- / dzenia we mnie większego zamiłowania mego zawodu / i moich obowiązków. Bo<ż>e błogosław Ją! i nagroź jej to, co / mi uczyniła!

<...> bo i na co<ż> życie nam / dane, jeżeli nie na to, byśmy przezeń dosługiwali się Nieba. / jest miesiąc więc <ż>yčia roztargnionego, pełnego błędów / jest stracony dla Nieba. Trzeba pracować, trzeba / się pocić, bo Krolestwo bo<ż>e gwałt cierpi a gwałto- / wnicy je porywają // (rozważania egzystencjalno-religijne, DBW1, Wilno, 28 stycznia 1855, k. 86r).

Dziś wszystkie ćwiczenia moje / duchowne wkazywały mi cel / <ż>yčia i przeznaczenia mego, ktorem / jest Bóg, wskazywały mi spośród / sposób słu<ż>enia Mu najdoskonalszy, / ćwicząc się w Świętej Obojętności, / to jest będąc gotową na wszyst[ko]. / Serce moje przejęte zostało tą / wielką i zasadniczą prawdą, <ż>em / stworzona dla Boga i na to tylko / (medytacje w czasie rekolekcji, WEW, 1854, Dzień I, k. 1v–2r).

Obojętność Eustachego dla / mnie, zupełne o mnie zapomnienie [kleks, kształtem przypomina łzę], <ż>yctie jego / poza domem, słowem to wszystko, co zachowało / jego-wzg mnie [skreślenie nieczytelne] / tak dotąd martwiło, co łez moich / było przyczyną, stanie się dla mnie rzeczą / naturalną, zwyczajną. Ocieram łzy, odpędzam smutek, / bydz spokojną, uśmiechniętą, wesołą, / bo pełnić wolę Boga z wieczną skargą / i narzekaniem to nie po chrześcijańsku (DBW3, k. 23r–23v).

Poniewa<ż> nic mię nie usprawie- / dliwi w godzinę śmierci i Sądu, nie / powinnam więc teraz mówić / „nie mogę, trudno mi”, bo te / wymówki nie otworzą mi / Nieba, nie uchronią mię od / Piekła (medytacje w czasie rekolekcji, WEW, 1854, Dzień drugi, k. 5v–6r).

Czyli<ż> czytanie to pamiętanie / ojca; wtajemniczenie się w jego duszę/ ma być dla mnie bezpo<ż>yte- / cznem [?] Widok tego wielkiego ducha / genialnych jego pomysłów, / ta chciwa chęć wiedzy, ta ciągła / dążność do doskonałości, ta / jego wytrwałość w pracy podnosi mię, / i czyni mię dumną, <ż>e tak powiem, / i wskazuje mi zarazem, jak czas / jest drogi, jak chwile, które tracę / marnie ja córka tego znakomitego czło- / wieka, mogłabym u<ż>yć na / wydokształcenie jakiej jednej / choćby zdolności, którą musiałam otrzymać po ojcu w dziedzictwie, / na wydokształcenie jej tak, / by ona przyniosła korzyść dla / mojej rodziny i po<ż>yteczną być mogła dla ogółu /(o ojcu Bartłomieju Beniowskim, NPW, Londyn, 1867, k. 2r –2v).

Na polszczyznę diarystki można też spojrzeć z perspektywy etnolingwistycznej, a dokładniej aksjolingwistycznej, bo w świadectwach osobistych obok kontekstu historycznego i obyczajowego ujawniają się koncepty wartościujące, które można rekonstruować na podstawie języka. Odkrywanie np. pojemności pojęcia PATRIOTYZM w piśmiennictwie Wróblewskiej wymaga włączenia tej wartości w szerszy kompleks pojęciowy (Bartmiński 2020: 109) i przedstawienia w relacjach z innymi wartościami, istotnymi dla niej, i szerzej, dla ówczesnej inteligencji, jak OJCZYŻNA, BÓG, RODZINA, PRACA, WYCHOWANIE. Zgodzimy się, że dominantą semantyczną konceptu PATRIOTYZM jest miłość do Ojczyzny, ale przekłada się ona na funkcjonowanie różnych modeli patriotyzmu: heroicznego, romantycznego, pozytywistycznego, narodowego, chrześcijańskiego, lokalnego i innych (Karolak 1993; Brzozowska 2006, 2009). Emilia Wróblewska, kierując się myślą filozoficzną epoki i ideą pracy u podstaw, wybrała inną strategię służby Ojczyźnie niż jej otoczenie. Popiera ideę powstania, ale dzienniki dokumentują przede wszystkim jej patriotyzm pozytywistyczny, rozumiany jako kształcenie się i pogłębianie sfery intelektualnej, pokrzepianie ducha przez gorliwą religijność i etykę chrześcijańską oraz dbałość o zachowanie fundamentalnych wartości w rodzinie. Wyrażają też patriotyzm lokalny (krajowy), o czym świadczy choćby następujący wpis diarystki, będący ripostą na wypowiedź córki emigranta, który powrócił z Francji do kraju:

niepodoba się / jej po swietnym Pary^żu biedna nasza Litwa, ze / swym czarnym chlebem, nędznymi hotelami, ucisnio- / nemi [?] chłopami. Przelotem widziałam zagraniczne / kraje, ale ~~z P...~~wołam ale nad wszytkie comfory, / bon genre i okrzyczaną tak głośno i szeroko cywilizację / Wschodu, wołę biedny mój kraj! Wszystko w nim / kocham, i ziemię, i ludzi, i niebo nasze chmurne. / Daj mi Bo^{że} z tymi ludzmi siać i zbierać / z nimi żyć, z nimi umierać! (DBW2, Wilno, 23 lutego 1858, k. 42r).

Charakter patriotyczny mają także niektóre zapiski Wróblewskiej zamieszczone we wspomnianym już notatniku zatytułowanym „Moje myśli”. Odwołuje się tu do nośnego dla patriotyzmu heroicznego konceptu *mściciela*, który powstanie, by wynagrodzić Polsce wyrządzone krzywdy i przywrócić sprawiedliwość:

Równie te^ż nie mamy prawa zrzec się ani / jednej z wiekowych naszych dą^żności, gdy^ż / nasi bohaterowie, nasi męczennicy, [skreślenie] rzuciliby / straszne przekleństwo na odstępców świętej sprawy. / Zyjemy! Nieprawdą jest, że P w grobie. <...> świadczą o tem nasi wieszcz, nasi filozofowie / nasi malarze, nasi rzeźbiarze, nasi praco- / wnicy na ka^żdém polu // Zyjemy, bo groby naszych mę-

czenników wołają wielkim głosem i przypominają / Europie o walecznym narodzie – puklerze Wolności! // Te groby, te kości bohaterów Polski, to / bogactwo nasze, źródło naszej przyszłości // Z tych kości powstanie mściciel! (NRW2, grudzień 1883, k. 18r–18v).

Autorka bardzo krytycznie odnosi się do Imperium Rosyjskiego, które postrzega jako „ogromne więzienie” (NRW2, k. 19v). „Narod ten, który zwie się rosyjskim, który / mniema, iż nie tylko jest cywilizowanym, / nawet apostołem cywilizacji!, walczy / zwykle «w imię Boga», «w imię Chrystusa»” (NRW2, k. 19v). Diarystka potępia również rosyjski panslawizm, który „byłby śmiesznym, / gdyby nie był jak miecz Damoklesa / zawieszony nad głową ludów ziemi całej” (NRW2, k. 20r). Imperialistycznym działaniom Rosji w Europie (jakże to wciąż aktualne!) przeciwstawiała postawę Polaków, gotowych do walki o niepodległość innych narodów:

Tak my możemy być dumnymi. Byliśmy / zawsze przednią strażą niepodległych narodów – i jesteśmy. // Świadczą o tym krocie tysięcy mogił, / gdzie pogrzebani nasi ojcowie, nasi bracia, / którzy poginęli w nieskończonej walce / z tymi dzikimi barbarzyńcami w europejskich sukniach” (NRW2, k. 20r).

Wróblewska, o czym już była mowa wcześniej, angażowała się w wychowanie patriotyczne i obywatelskie własnych dzieci, a dwa dzienniki pisane dla nich to specyficzny gatunek literacki – rodzaj przewodników po świecie wartości. W płaszczyźnie językowej stanowią natomiast interesujące świadectwo wykorzystania nasyconego czułością i emocjonalnością stylu matczynego (Masojć, Sawaniewska-Mochowa 2024: 38). Diarystka często zwracała się do dzieci bezpośrednio po imieniu, jako do przyszłych odbiorców dzienników:

Maryjko, najmilsze dziecko moje, dziś w dzień Nowego Roku / daję Ci na gwiazdkę tę książkę, którą zachowaj jako pamiątkę od matki, która Cię kocha nad wszystko na ziemi! (DMW, Wilno, styczeń 1865, k. 2r);

Pamiętaj / Tadiuniu w późniejszym życiu, że cierpienie i boleść / zaczynają się od kolebki, że każdy cierpieć musi – ucz się / więc mój synku i zaprawiaj od dzieciństwa do męztwa / i cierpliwości. Dla tego też ja cię nie pieszczę i zbyt / się nad tobą nie rozpadam [?], choć każdy twój ból naj / głębszy głęboko się w moim sercu odzywa. Ale / niewiem, co cię czeka w życiu, może wiele przeniesieś / będziesz musiał, ja chociażbym cię własną pierśią od wszelkich / pocisków zasłonić chciała, lecz nigdybym nie / przeniosła, by mój syn z braku męztwa i hartu zszedł / z drogi powinności, by bojąc [poprawione na bojaźń] się cierpienia uczynić go / miała niewdzięcznym synem ojczyzny, złym chrześcijanin-

20

Byćcieś w spół zmięszany z tatarskim
myśleniem, i zbytkiem przysiętych depresji nra
zawsz nagle prawnomierne religie z roz
stronniecznością pomiędzy ludem nie dowiedzi
jak tobieżcieś stolecie. —

Taniec to są prawa do awego pas
słowem, który byłby d'niciermy
gdyby nie był jak miece Danostele
zawierony nad głowę ludowiciem. a bę
Tak my możemy być d'umyżni. Byłismy
zawre przedni, i stał się niepodległy
nasadzi — i jestermy —

Swadroz o ten krocie tyżcy mógł
zdrzeż pogrubić nas ojcowie nas traci
który pozinął w niekoronowanej wale
złoty i znikni barbaszycami w ci
npejskut sukniach. Swadroz o ten
gdyż awrył bohaterów, którzy poległ
w obronie własnej ojczyzny, w obronie pra
cowników, rewolucji, rewolucji i bóg.

Stępniające nas ciemność, mójże nas
złoty i bóg, ani jednej przodzi ziemi
który wydarł więcej chytrości, niż ożyła

FOT. 1. *Moje myśli*, sygn. F9-883 (NRW2, k. 20r). Fotokopia z korpusu źródeł udostępnionych przez BW LAN w ramach projektu.

nem i / obywatelem. Cierp lepiej moje dziecię, cierp dla drugich / i za drugich, nizbyś miał w nikczemnej spokojności / przedrzemać i zmarnować <ż>yć! (DTW, Wilno, 11 czerwca 1859, k. 17v);

Do mego Augustynka // Synku mój drogi, dziś zaczynasz rok 21. / Za rok będziesz ju<ż> pełnoletnim, a ja mo<ż>e / ju<ż> w mogile spoczywać będę obok uko-chanej / Maryjki, której pamięć tak od<ż>yła teraz w / Twém sercu i taką rzewną jak powiadasz / obudziła tęsknotę za tym siostrzanym duchem, / który to za <ż>yćcia ciągnął cię bezmyślnie dziecię / do ofiary dla tych co cierpią (DMW, Wilno, 7 lipca 1886, k. 46r).

Podając w dziennikach tematykę egzystencjalną i moralno-religijną, diarystka niemal regularnie przeprowadza rachunek sumienia. Snuje zwie-rzenia na temat potrzeb duchowych, ciągłego poszukiwania pogłębionej relacji z *sacrum* i autentycznego przeżywania wiary. Pod względem styli-stycznym można odkryć w strukturze licznych dziennikowych zapisków cechy konstytutywne dla języka modlitwy prywatnej: dziękczynienie, proś-by, medytacje i manifesty wiary, przepraszanie za własną niedoskonałość i grzeszną naturę, pouczenia, a w warstwie słownikowej – leksykę podnio-słą o funkcjach ekspresywnych. Do słów kluczowych w dyskursie religijnym Wróblewskiej należą: *dusza, grzech, Jego (Boża) wola, wiara, cnota, Anioł, miłosierdzie*, ale też *pycha* i *skrucha*. Na płaszczyźnie składniowej uderza obecność długich fraz i powtórzeń.

Wpisy utrzymane w stylu religijnym charakteryzuje też swoista dialo-giczność, użycie 2. osoby wskazuje, że diarystka prowadzi dialog wewnętr-ny sama ze sobą i udziela sobie pouczeń:

Dziś bardziej niż kiedy, przyłgnij / do Boga, <ż>yj wiarą silną i prostą, / szczęścia nie szukaj tu na ziemi, / tylko w złączeniu się najścisłej- / szem z Nim, bo jasniej dziś / i dotykajniej dziś widzisz / niż kiedy bądź, jak człowiek / bez Boga choć- by genjusz naj- / większy jest niczem, a jak z / Nim złączony dopiero prawdzi- wie wielkim się staje (wpis po śmierci ojca, NPW, Londyn, 1867, k. 3r);

I ty umrzesz, nie troszcz / się więc zbytecznie o rzeczy / doczesne, czynić coś po- winna, / czynić co w Twojej jest mocy, a / resztę zostaw Panu. Codziennie / myśl o śmierci i tak <ż>yć swoje, / tak swoje interesa urządz, by ona cię nigdy nagle nie / zaskoczyła. Niech sumienie / Twoje, interesa Twoje, obowiąz- / ki Twoje będą zawsze w porządk[u], / niech nikt po Twojej śmierci nie narzeka <ż>es nie zrobiła coś / była powinna. Nie odkładaj/ nic na potem, co dziś zrobić / możesz, bo śmierć w tej chwili zabrać Cię może. Jako Chrześciani[n] / czynić co możesz poki żyjesz dla / swojej duszy. Korzystaj z każdej / danej chwili, by za twe grzechy / odpokutować – lękaj się grzechu, nie opuść <ż>adnej zręczności pod / niesienia cnoty lub udoskonalenia się (jak wyżej, NPW, k. 3v–4r].

WNIOSKI

Przedstawiona spuścizna rękopiśmienna Emilii Wróblewskiej, z konieczności zaprezentowana wybiórczo, zasługuje po pierwsze na przeprowadzenie gruntownych studiów grafemicznych i wypracowania jak najklarowniejszego sposobu przedstawienia specyfiki grafolektu diarystki. Po drugie, otwiera przed badaczami zainteresowanymi intymistyką kobietą różne perspektywy poznawcze, które można odkrywać przy zastosowaniu różnorodnego instrumentarium analitycznego, herstorii, autobiografistyki, (aksjo)lingwistyki czy genologii. Po trzecie: pełne odczytanie walorów językowych, literackich i dokumentacyjnych dzienników Wróblewskiej wymaga usytuowania ich na tle XIX-wiecznych praktyk diarystycznych i uwzględnienia w celach porównawczych zjawisk językowych obecnych w piśmiennictwie autorów / autorek z XIX-wiecznej Litwy, jak i głównych kierunków zmian zachodzących w polskim języku ogólnym XIX wieku. W zapisach diarystki odzwierciedlają się różne tendencje ówczesnej polszczyzny ogólnej, jak i uzusu regionalnego. Zanacza się z jednej strony słabość normy w zakresie stosowania znaków diakrytycznych, a z drugiej – liczne procesy dyspalatalizacji i wtórnej palatalizacji spółgłosek, które w zestawieniu z kierunkami kodyfikacji języka ogólnego należałoby przynajmniej interpretować w kategorii regionalizmów frekwencyjnych.

ŹRÓDŁA

- DBW1 – *Dziennik Emilii Beniowskiej (Wróblewskiej)* 1850–1855 (Dziennik z czasów panieńskich), BW LAN, sygn. F9–183, 92 karty.
- DBW2 – *Dziennik Emilii z Beniowskich Wróblewskiej* 1856–1859, BW LAN, sygn. F9–272, 117 kart.
- DBW3 – *Dziennik Emilji z Beniowskich Wróblewskiej* 1860–1870, BW LAN, sygn. F9–236, 170 kart.
- DMW – *Dziennik Marji Wróblewskiej przez Matkę Emilję z Beniowskich Wróblewską* 1865–1878; dodany z datą 7 lipca 1886 wpis zatytułowany *Do mego Augustynka*, poczyniony z okazji dwudziestych pierwszych urodzin syna, BW LAN, sygn. F9–152^b, kart 47.
- DTW – *Dziennik Tadeusza Wróblewskiego przez Matkę Emilję z Beniowskich Wróblewską* 1859–1886, BW LAN, sygn. F9–149, 100 kart.
- NPW – *Emilii Wróblewskiej* [nieczytelne] *O porządku pracy. Noty pedagogiczne* 1867 (zapiski prowadzone w Londynie), BW LAN, sygn. F9–311, 56 kart, język polski i francuski.

- NRW1 – *Notaty różne Emilii Wróblewskiej* 1871, BW LAN, sygn. F9–902, 35 kart.
- NRW2 – *Notaty różne Emilii Wróblewskiej* „Moje myśli” 1883–1884, BW LAN, sygn. F9–884, 56 kart w złym stanie.
- WEW – *Wrażenia Emilii Wróblewskiej*, 1854, BW LAN, sygn. F9 – 998, 17 kart: *Wrażenia i wynikające z nich uczucia i postanowienia z odbytych Rekolekcji 1854 Gr 16* (opis przeżyć z sześciu dni rekolekcji).

LITERATURA

- Archiwum Kobiet* 2013–2018, zespół red. pod kierunkiem M. Rudaś-Grodzkiej, Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Pobrano z: <http://archiwumkobiet.pl/autor/wroblewska-emilia> [dostęp 2024 02 13].
- Bairašauskaitė Tamara 1999: Dzienniki szlachty litewskiej z XIX wieku w zbiorach wileńskich. – *Białostocczyzna* 2(54), 32–37.
- Bairašauskaitė Tamara 2011: Moteris šeimoje ir visuomenėje. – *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, red. T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 457–468.
- Bajerowa Irena 1986: *Polski język ogólny XIX wieku: Stan i ewolucja 1: Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Bartmiński Jerzy 2020: Z czym „rymuje się” WOLNOŚĆ? Koncept WOLNOŚCI w polu leksykalnym, w pojęciowej słowosieci i w conceptosferze. – *Język i pamięć: Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebdzie z okazji 70. urodzin*, red. W. Mokijenko, J. Tarsa, Opole: Uniwersytet Opolski, 105–115.
- Białokozowicz Bazyli 2002: Tadeusz Stanisław Wróblewski – założyciel Biblioteki im. Emilii i Eustachego Wróblewskich, patriota Wilna i obrońca praw człowieka. – *Wilno i świat: Dzieje środowiska intelektualnego* 1, red. E. Feliksiak, M. Leś, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Oddział Białostocki, 207–228.
- Brzozowska Małgorzata 2006: Patriotyzm. – *Język. Wartości. Polityka: Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce: Raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 399–402.
- Brzozowska Małgorzata 2009: Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym. – *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 21, 103–118.
- Griškaitė Reda 2012: Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (Emilia z Beniowskich Wróblewska, 1830-10-05–1886-12-23) dienoraščiai (1850-08-05–1886-09). – *Archivum Lithuanicum* 14, 227–308.

- Griškaitė Reda 2017: *Dzienniki Emilii z Beniowskich Wróblewskiej*, przełożyła z litewskiego E. Kolinko. – *Pamiętnik Literacki* 108(1), 89–133. Pobrano z: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/82666/edition/64658/content> [dostęp 2023 12 01].
- Harris Emma 2019: *Bartłomiej Beniowski 1800–1867: Cosmopolitical Chartist and Revolutionary Refugee*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kałwa Dobrochna 1997: Ze studiów nad historią kobiet w XIX wieku: Metodologia, stan badań. – *Historyka Studia Metodologiczne* 27, 123–132.
- Kałwa Dobrochna 2014: Historia kobiet – kilka uwag metodologicznych. – *Dzieje kobiet w Polsce: Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. K. A. Markowski, Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 13–28.
- Karaś Halina 2022: Język gawędy ludowej *Wielki Czwartek* Władysława Syrokomli na tle polszczyzny ogólnej i północnokresowej XIX wieku. – *Władysław Syrokomla: Szkice i studia: W dwusetną rocznicę urodzin i sto sześćdziesiątą rocznicę śmierci pisarza*, red. naukowa K. Kościewicz, B. Kuryłowicz, H. Sokołowska, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku; Wydawnictwo Prymat, 17–40.
- Karolak Ireneusz 1993: Patriotyzm. – *Nazwy wartości: Studia leksykalno-semantyczne* 1, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin: Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1993, 157–176.
- Kurzowa Zofia 1972: *Studia nad językiem filomatów i filaretów: Fonetyka, fleksja, składnia*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa Zofia 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewak Adam 1935: *Beniowski Bartłomiej*. – *Polski słownik biograficzny* 1, red. W. Konopczyński, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 429.
- Masojć Irena, Sawaniewska-Mochowa Zofia 2024: Dzienniki dla dzieci prowadzone przez Emilię Wróblewską jako źródła do badania polszczyzny inteligencji wileńskiej XIX wieku. – *Poradnik Językowy* 1, 24–44. DOI: 10.33896/PolJ.2024.1.2. <https://www.journals.polon.uw.edu.pl/index.php/pj/article/view/1301>.
- Mastianica Olga 2012: *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Medišauskienė Zita 2001: Moters idealas Lietuvos konservatorių akimis (XIX a. vidurys). – *Feminizmas, visuomenė, kultūra* 3, 118–127.
- Romanowski Andrzej 2003: *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków: Universitas.

- Trypućko Józef 1955–1957: *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kon-dratowicza): Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, 1–2, Uppsala: A.-B. Lundequistka Bokhandeln; Wiesbaden: Otto Harras-sowitz.
- Zielińska Anna 2002: *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Złote okruciny (Les Paillettes d'Or) 1877: Wiązanka malutkich rad dla uświęcenia i uszczęśliwienia życia: Przekład z francuzkiego: Zbiorek pierwszy*, Wilno: Nakładem drukarni Józefa Zawadzkiego. Pobrano z: <https://polona.pl/item-view/056e4994-7432-4324-bd9d-3e2465385e0c?page=4> [dostęp 2023 12 01].
- Żarnowska Anna 2014: Czy przełom XIX i XX wieku otwierał kobietom przejścia ze sfery prywatnej do sfery publicznej? Rola barier obyczajowych. – *Rocznik Antropologii Historii* 4(2/7), 279–290.

Gauta 2024-03-11

Priimta 2024-04-15

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

THE DIARIES OF EMILIA WRÓBLEWSKA, NÉE BENIOWSKA, FROM YEARS 1850–1886 AS A SOURCE FOR LINGUISTIC AND CULTURAL RESEARCH

S u m m a r y

The article initiates interdisciplinary research on the rich manuscript heritage of Emilia Wróblewska née Beniowska from the years 1850–1886, related to the preparation of a digital edition of her seven manuscripts. Reda Griškaitė was the first to introduce the intimate writings of this little-known author from 19th century Lithuania into the historical discourse. She drew attention to the literary and documentary values of Wróblewska's diaries, which were important from the point of view of researching Lithuanian society of that day. However, the diary's Polish as her primary language system has never been a subject of linguistic analysis. Wróblewska's entire work (diaries kept for herself, for her son Tadeusz and daughter Maria, various notes, reading notes, translations of the texts from French and English) was created in Polish, so it constitutes a unique linguistic document of the era.

The article draws attention to the fact that the diarist's Polish language requires researching from various perspectives, taking into account such aspects as: 1) the author's grapholect and the diacritic variability; 2) frequency of regional phenomena and individual characteristics; 3) the presence of processes characteristic of

the general language of the 19th century (especially recessive and expansive features), 4) stylistic and genre diversity of women's diaries (the richness of expressivisms and emotionalisms, the use of elements of 'maternal style' in children's diaries – a specific genre of intimate diaries, the use of constitutive features of the language of a private prayer).

The diary's Polish language should also be looked at from an axiolinguistic perspective, since in addition to the historical and moral context, her personal testimonies reveal evaluative concepts that can be reconstructed on the basis of language. Discovering the capacity of the concept of PATRIOTISM in Wróblewska's writing requires including this value in a broader conceptual complex and presenting it in relations with other values important for her and, more broadly, for the intelligentsia of that time, such as HOMELAND, GOD, FAMILY, WORK, EDUCATION. The semantic dominant element of the concept of PATRIOTISM is love for the homeland, but it translates into the functioning of various models of patriotism: heroic, romantic, positivist, national, Christian, local and others. Wróblewska's diaries document her positivistic patriotism, understood as educating herself and deepening her intellectual sphere, refreshing her spirit through zealous religiosity and Christian ethics, and maintaining fundamental values in the family, as well as embracing local patriotism.

KEYWORDS: diaries, herstory, 19th century, Lithuania, digital edition of sources, Polish language from the former North-Eastern Borderlands.

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Jaracza 1

00-378 Warszawa

zofia.sawaniewska-moch@ispan.edu.pl

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

1850–1886 METŲ EMILIJOS BENIOVSKYTĖS-VRUBLEVSKIENĖS
DIENORAŠČIAI – KALBOS IR KULTŪROS TYRIMŲ ŠALTINIS

S a n t r a u k a

Straipsniu inicijuojami tarpdisciplininiai Emilijos Beniovskytės-Vrublevskienės (1850–1886) turtingo rankraštinio paveldo, kurio pagrindu rengiamas skaitmeninis septynių jos dienoraščių leidimas, tyrimai. Šios mažai žinomos XIX amžiaus Lietuvos bajorės rankraščius į istorinio diskurso akiratį pirma įtraukė Reda Griškaitė. Ji atkreipė dėmesį į moterų dienoraščių literatūrinę bei dokumentinę vertę

ir jų svarbą tyrinėjant šio laikotarpio Lietuvos visuomenę. Tačiau diaristės vartojama lenkų kalba, kuri jai buvo gimtoji, iki šiol nebuvo lingvistinės analizės objektas. Visa Vrublevskienės rankraštinė kūryba (dienoraščiai, rašyti sau, sūnui Tadiui bei dukrai Marijai, įvairūs užrašai, skaitytų knygų santraukos, tekstų vertimai iš prancūzų ir anglų kalbų) lenkų kalba, todėl yra svarbus šios epochos kalbinis dokumentas.

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad į dienoraščio kalbą reikia žiūrėti iš įvairių perspektyvų, atsižvelgiant į tokius aspektus: 1) autorės rašybos grafines savybes ir diakritinių ženklų variantiškumą; 2) regioninių savybių ir individualių bruožų dažnumą; 3) XIX amžiaus bendrinei kalbai būdingų procesų (ypač nykstiančių ir ekspansyvių bruožų) raišką; 4) moterų dienoraščių stilistinę ir žanrinę įvairovę (ekspresinės ir emocinės leksikos gausa, motinos stiliaus elementai dienoraščiuose, skirtuose vaikams, specifinis intymių dienoraščių žanras, privačiai maldos kalbai būdingos ypatybės).

Į dienoraščio kalbą reikėtų pažvelgti ir aksiolingvistiniu požiūriu, nes Vrublevskienės asmeniniai liudijimai, be istorinio ir moralinio konteksto, atskleidžia aksiologinius konceptus, kuriuos galima rekonstruoti remiantis kalba. Norint suprasti PATRIOTIZMO sampratą turinį Vrublevskienės kūryboje, reikia įtraukti šią vertybę į platesnį sąvokų kompleksą, nurodant ryšius su kitomis jai, o plačiau – to meto inteligentijai svarbiomis vertybėmis, tokiomis kaip TĖVYNĖ, DIEVAS, ŠEIMA, DARBAS, UGDYMAS. Semantinė PATRIOTIZMO sampratą dominantė yra meilė tėvynei, tačiau ji pasireiškia įvairiais patriotizmo modeliais: herojinio, romantinio, pozityvistinio, tautinio, krikščioniškojo, lokalinio ir kt. Vrublevskienės dienoraščiuose dokumentuotas jos pozityvistinis patriotizmas, kuris suprantamas kaip savęs ugdymas ir intelektualinių aspiracijų gilinimas, dvasios palaikymas per uolų religingumą bei krikščionišką etiką ir pagrindinių vertybių šeimoje išsaugojimas. Vrublevskienės dienoraščiuose taip pat atspindimas lokalinis patriotiškumas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: dienoraščiai, moterų istorija, XIX amžius, Lietuva, šaltinių skaitmeninimas, šiaurės rytų paribio lenkų kalba.

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Jaracza 1

00-378 Warszawa

zofia.sawaniewska-moch@ispan.edu.pl